

Лекція 1

Поняття лідерства: підходи, концепції, моделі

Мета лекції:

1. Сформувати у здобувачів системне уявлення про феномен лідерства.
2. Розмежувати поняття «лідер» та «керівник».
3. Проаналізувати ключові підходи, концепції та моделі лідерства.
4. Обґрунтувати роль лідерських якостей у професійній компетентності майбутнього вчителя початкової школи.

План лекції:

1. Сутність лідерства: соціально-педагогічний та психологічний аспекти.
2. Лідер vs. Керівник: демаркація понять.
3. Роль лідерства в освітньому процесі.
4. Основні підходи до вивчення лідерства (традиційні та сучасні).
5. Класичні та сучасні концепції лідерства (поведінкові, ситуативні, трансформаційне, сервісне).
6. Моделі лідерства в освіті та їх застосування вчителем.
7. Лідерство як складова професійного становлення вчителя.

1. Сутність лідерства: аспекти визначення

Лідерство – це складний соціально-психологічний процес, у якому одна особа (лідер) впливає на свідомість, поведінку та діяльність інших членів групи (послідовників) для досягнення спільної мети.

- Психологічний аспект: Лідерство – це процес впливу, що ґрунтується на особистісних якостях лідера (харизма, впевненість, емпатія, інтелект). Це здатність «вести за собою» не через примус, а через натхнення та довіру. Лідер задовольняє певні психологічні потреби послідовників (потреба в безпеці, приналежності, визнанні).

- Соціально-педагогічний аспект: У контексті освіти лідерство – це здатність вчителя (або учня) організовувати спільну діяльність (навчальну, проєктну, виховну) та спрямовувати її на досягнення освітніх цілей. Це про створення мотивуючого середовища в класі, де кожен учень відчуває свою цінність і прагне до розвитку.

2. Лідер vs. Керівник: демаркація понять

Часто ці поняття ототожнюють, але вони мають суттєві відмінності.

Ознака	Керівник (Менеджер)	Лідер
Джерело влади	Формальне (посада, наказ)	Неформальне (особистий авторитет, довіра)
Фокус	Адміністрування, процеси, системи	Люди, бачення, інновації
Основна дія	«Робить речі правильно» (контролює)	«Робить правильні речі» (надихає)
Відносини	Підлеглі (вертикальні)	Послідовники (горизонтальні та вертикальні)
Ставлення до ризику	Мінімізує ризики	Приймає прораховані ризики
Приклад в освіті	Директор, що адмініструє розклад	Вчитель, що надихає клас на новий проєкт

Керівник може не бути лідером. Лідер може не мати формальної посади. Ідеальний вчитель (та директор школи) поєднує в собі обидві ролі: він ефективно керує освітнім процесом і водночас є лідером, що надихає учнів.

3. Роль лідерства в освітньому процесі

Лідерство є ключовим для успіху Нової української школи (НУШ), яка базується на педагогіці партнерства.

1. Формування освітнього середовища: Вчитель-лідер створює атмосферу довіри, підтримки та співпраці в класі.

2. Мотивація учнів: Лідерство допомагає «запалити» учнів ідеєю навчання, перетворити обов'язок на інтерес.

3. Розвиток учнівського самоврядування: Вчитель-лідер не керує одноосібно, а делегує повноваження, розвиваючи лідерські якості в самих учнях (через групову роботу, проєкти).

4. Формування професійної особистості педагога: Розвиток власних лідерських якостей (проактивність, відповідальність, гнучкість) є основою професійного зростання, запобігає вигоранню та стимулює до інновацій.

4. Основні підходи до вивчення лідерства

Підходи пояснюють, звідки береться лідерство і що робить лідера ефективним.

Традиційні підходи (Фокус на особистості лідера)

- Теорія рис / Харизматичний підхід: Вважалося, що лідерами народжуються. Лідер – це набір вроджених, виняткових якостей (харизма, воля, інтелект). Наприклад, Макс Вебер.

- Авторитарний підхід: Лідерство ґрунтується на жорсткому контролі, єдиновладді, мінімальній участі групи. (Ефективний в кризових ситуаціях, але пригнічує ініціативу).

- Демократичний підхід: Лідерство ґрунтується на колегіальності, залученні групи до прийняття рішень, врахуванні думок. (Сприяє розвитку, але вимагає більше часу).

Сучасні підходи (Фокус на поведінці та ситуації)

- Поведінковий підхід: Лідерству можна навчитися. Ефективність залежить не від рис, а від стилю поведінки лідера (наприклад, орієнтація на завдання vs. орієнтація на людей).
- Ситуаційний підхід: Не існує «найкращого» стилю лідерства. Ефективність залежить від конкретної ситуації (зрілості послідовників, складності завдання, контексту).
- Функціональний підхід: Лідерство – це не роль однієї людини, а набір функцій, які може виконувати будь-який член групи для досягнення мети (наприклад, «ініціювання ідей», «підтримка гармонії», «аналіз»).
- Ціннісний підхід: Лідерство базується на етиці та спільних цінностях. Лідер є носієм і захисником цінностей групи (дуже актуально для вчителя, який транслює цінності гуманізму, патріотизму, поваги).

Порівняння підходів

Підхід	Переваги	Обмеження
Традиційний	Пояснює феномен «великих» лідерів	Фаталістичний (не дає шляхів розвитку), ігнорує ситуацію
Сучасний	Гнучкий, практичний (лідерству можна вчитись)	Складніший для аналізу, вимагає від лідера високої адаптивності

5. Класичні та сучасні концепції лідерства

Поведінкові концепції

- Стилі управління (Курт Левін): Авторитарний, демократичний, ліберальний (потуральний).
- Управлінська решітка (Блейк і Моутон): Оцінює лідера за двома шкалами: «Турбота про людей» і «Турбота про результат (завдання)».

Ситуаційні та контингентні концепції

- Модель Фреда Фідлера: Ефективність лідера залежить від 3-х факторів: 1) стосунки лідера з групою, 2) структурованість завдання, 3) обсяг владних повноважень. Фідлер вважав, що стиль лідера (орієнтація на завдання чи стосунки) є сталим, тому треба міняти ситуацію під лідера, а не навпаки.
- Модель Пола Херсі та Кена Бланшарда (Ситуаційне лідерство II): *(Дуже важлива для педагогів!)* Лідер має адаптувати свій стиль залежно від рівня готовності (компетентності та мотивації) послідовника.
 - S1: Директивний (Telling): Висока орієнтація на завдання, низька на стосунки. (Для новачків або учнів, які не можуть/не хочуть виконувати завдання).
 - S2: Наставницький (Selling/Coaching): Висока на завдання і на стосунки. (Для учнів, які хочуть, але ще не вміють).
 - S3: Підтримуючий (Participating): Низька на завдання, висока на стосунки. (Для учнів, які вміють, але невпевнені або немотивовані).
 - S4: Делегуєчий (Delegating): Низька на завдання і на стосунки. (Для компетентних і вмотивованих учнів, яким потрібна автономія).
 - *Вчитель початкової школи постійно використовує всі 4 стилі, перемикаючись між ними залежно від учня та типу завдання.*

Трансформаційне й Трансакційне лідерство (Бернс, Басс)

- Трансакційне («Обмін»): Лідер мотивує послідовників через систему винагород і покарань (наприклад, «добре виконаєш завдання – отримаєш високу оцінку/похвалу»). Це менеджмент.
- Трансформаційне («Натхнення»): Лідер змінює свідомість послідовників, надихає їх на досягнення «високої» мети, апелює до їхніх цінностей. Вчитель-трансформатор не просто дає знання (трансакція), а формує любов до навчання (трансформація).

Сервісне (Служіння) лідерство (Роберт Грінліф)

- Концепція, де лідер в першу чергу служить потребам своїх послідовників, а не власним амбіціям.
- Значення у педагогіці: Це філософія, що ідеально описує місію вчителя. Вчитель-лідер служить розвитку та добробуту своїх учнів. Він фокусується на емпатії, вмінні слухати, зціленні (допомозі у вирішенні проблем), переконанні (а не примусі) та побудові спільноти в класі.

6. Моделі лідерства в освіті

- Модель «Лідер як взірець» (Приклад особистої поведінки):
 - Вчитель є рольовою моделлю для учнів. Те, як він спілкується, вирішує конфлікти, ставиться до роботи, демонструє допитливість (вчимося все життя) – все це має більший вплив, ніж прямі настанови. Лідерство через «роби, як я».
- Колективно-орієнтована модель (Розподілене лідерство):
 - Лідерство не зосереджене в одній особі (вчителя). Воно є спільною діяльністю. Вчитель створює умови, де учні можуть проявляти лідерство в проєктах, груповій роботі, ініціативах. Це основа педагогіки партнерства НУШ.
- Інноваційна модель (Лідер як агент змін):
 - Вчитель не просто «виконує програму», а є агентом позитивних змін. Він шукає нові методики, адаптує їх, ділиться досвідом з колегами, бере участь у реформуванні школи. Це проактивна позиція.

7. Лідерство як складова професійного становлення вчителя

- Лідерство у вчительському колективі: Вчитель початкової школи є лідером не лише для учнів, а й партнером для батьків (ведення діалогу) та колег (наставництво, участь у методичних об'єднаннях).
- Лідерські якості (компетентності) майбутнього вчителя:
 - Емоційний інтелект (розуміння себе та інших).
 - Комунікативна компетентність (вміння переконувати, слухати, давати зворотний зв'язок).
 - Проактивність (не чекати вказівок, а діяти).
 - Адаптивність та гнучкість (вміння працювати в умовах невизначеності).
 - Здатність до рефлексії (аналіз власних дій та їх результатів).
- Взаємозв'язок особистісного лідерства та професійного становлення:

- Особистісне лідерство – це здатність керувати власним життям (самоменеджмент, тайм-менеджмент, постановка цілей).

- Неможливо ефективно керувати класом (професійне лідерство), не навчившись керувати собою (особистісне лідерство).

- Розвиток лідерських навичок в університеті: Це відбувається не лише на лекціях, а й через:

- Участь у студентському самоврядуванні.

- Волонтерську діяльність.

- Роботу над груповими проектами (де можна взяти на себе різні лідерські функції).

- Проходження педагогічної практики.

- Наукову роботу (самостійність у дослідженнях).

Висновки:

1. Лідерство – це не посада, а процес впливу та служіння, заснований на довірі та спільних цінностях.

2. Вчитель початкової школи має бути одночасно і керівником (організовувати процес), і лідером (надихати учнів).

3. Сучасні концепції (ситуаційна, трансформаційна, сервісна) є найбільш релевантними для педагогічної діяльності.

4. Лідерство для вчителя – це не вроджена риса, а компетентність, яку необхідно цілеспрямовано розвивати протягом усього життя, починаючи з університету.

Запитання для самоконтролю:

1. Наведіть власний приклад, який ілюструє різницю між лідером та керівником у шкільному житті.

2. Який стиль лідерства за моделлю Херсі-Бланшарда (директивний, наставницький, підтримуючий, делегуючий) ви б обрали для учня 1-го класу, який вчиться писати нову літеру? А для учня 4-го класу, який готує груповий проєкт?

3. Чому концепція «сервісного лідерства» є настільки важливою для вчителя початкових класів?